

POSTANOWIENIE

Dnia 26 października 2017 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Karol Weitz (przewodniczący)

SSN Agnieszka Piotrowska

SSN Krzysztof Strzelczyk (sprawozdawca)

Protokolant Anna Banasiuk

w sprawie z wniosku T. R.

przy uczestnictwie J. R. i Spółdzielni Mieszkaniowej

[...] w P.

o dział spadku po J.R., podział majątku wspólnego J.R. i M.R. oraz zniesienie
współwłasności,

po rozpoznaniu na rozprawie

w Izbie Cywilnej w dniu 26 października 2017 r.,

skargi kasacyjnej uczestnika postępowania Ja.R.

od postanowienia Sądu Okręgowego w P.

z dnia 27 czerwca 2016 r.,

**uchyła zaskarżone postanowienie i przekazuje sprawę Sądowi
Okręgowemu w P. do ponownego rozpoznania pozostawiając
temu Sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania
kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Postanowieniem z dnia 12 maja 2015 r. Sąd Rejonowy w P. dokonując na wniosek T.R. z udziałem Ja.R. i Spółdzielni Mieszkaniowej [...] działu spadku po J.R., podziału majątku wspólnego J.R. i M.R. oraz zniesienia współwłasności przyznał na wyłączną własność Ja.R. nieruchomości położone w P. przy ul. P. 107 oznaczone numerami działek 34/1 oraz 35 o łącznej wartości 934.149 złotych. Sąd Rejonowy przyznał wnioskodawcy T. R. spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu mieszkalnego nr 35 przy ul. H. 53 należącego do zasobów uczestniczącej w sprawie Spółdzielni o wartości 215.000 złotych. Tym samym postanowieniem Sąd Rejonowy zasądził tytułem spłaty od uczestnika Ja.R. na rzecz T.R. kwotę 177.090 złotych płatną w terminie jednego miesiąca poczynwszy od dnia uprawomocnienia się orzeczenia.

Sąd Rejonowy oparł swe rozstrzygnięcie na następujących ustaleniach:

Spadek po J.R. zmarłej dnia 16 sierpnia 1998 r. nabyli w równych częściach jej mąż M.R. oraz synowie Ja. i T. R. Spadek po M.R., który zmarł 23 listopada 2013 r. nabył na podstawie testamentu wyłącznie syn spadkodawcy Ja. R.. W skład majątku wspólnego spadkodawców wchodziły opisane nieruchomości oraz spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu mieszkalnego nr 35 przy ul. H. 52, przy czym według ustaleń Sądu prawo do lokalu mieszkalnego J. R. nabyła ze środków pochodzących z wywłaszczenia jej rodzinnego majątku. W wyniku dziedziczenia Ja.R. przysługiwał udział w tym majątku wynoszący 5/6 części zaś T. R. udział wynoszący 1/6 część. Według poczynionych w latach 90-tych ustaleń z udziałem jej matki W.S. siostry B. S.mieszkanie to po śmierci J.R. miał otrzymać jej syn T. R.. Natomiast inne spółdzielcze prawo do lokalu mieszkalnego położonego w P. przy ul. S. 6b/5 należące do W. S. miał otrzymać i ostatecznie nabył w drodze darowizny dokonanej w dniu 29 grudnia 1993 r. Ja. R., który następnie zbył to prawo, a uzyskane środki przeznaczył na zakup zabudowanej nieruchomości. Po śmierci J.R. jej spadkobiercy stawili się dnia 21 lutego 2000 r. w siedzibie Spółdzielni Mieszkaniowej [...] , gdzie złożyli na piśmie wspólne oświadczenia woli w ramach działu spadku, że M.R. oraz Ja. R. darują T. R. udziały we własnościowym prawie do lokalu mieszkalnego nr 35 przy ul. H. 52 a M.R.

zrzekł się jednocześnie na rzecz syna przysługującego mu dodatkowo udziału członkowskiego i udziału w budowlanym wkładzie.

Sąd Rejonowy uznał ten pozasądowy dział spadku w zakresie własnościowego spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego przy ul. H. za skuteczny jedynie odnośnie do wkładu budowlanego przysługującego Mi. R. i zaliczył do majątku spadkowego własnościowe prawo do tego lokalu.

Dokonując działu spadku, Sąd Rejonowy uwzględnił jednak ustalenia majątkowe poczynione przez spadkodawców, matkę i siostrę J.R., których celem było przydzielenie dwóch lokali mieszkalnych braciom. Dlatego pominął wartość spółdzielczego prawa przyznanego T.M. i uznał, że należy mu się dopłata odpowiadająca 1/6 wartości nieruchomości przyznanych Ja.R., która wyniosła 177.090 złotych.

Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 27 czerwca 2016 r. oddalił apelację wniesioną przez uczestnika postępowania Ja.R., pomimo uznania za zasadne części zarzutów apelacji. W ten sposób ocenił zarzut dotyczący naruszenia art. 223 § 1 ustawy z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze w brzmieniu obowiązującym w dniu 21 lutego 2000 r. tj. w dniu dokonania czynności prawnej odnoszącej się do spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu uznając, że rozporządzenia dotyczące tego prawa obejmują także związane z nim prawo do wkładu. Wobec tego nie mogło dojść do zrzeczenia się prawa do wkładu na rzecz uczestnika T.R. przed wygaśnięciem samego prawa do lokalu. Sąd Okręgowy podzielił stanowisko Sądu pierwszej instancji, iż nieważny był umowny dział spadku dokonany dnia 21 lutego 2000 r. ze względu na zawarcie umowy w zwykłej formie pisemnej pomimo, przewidzianej wymaganej w art. 223 § 5 prawa spółdzielczego formy aktu notarialnego dla zbycia własnościowego prawa do lokalu. To z kolei nakazywało uwzględnienie tego prawa w ramach dokonywanego podziału majątku spadkowego. Sąd Okręgowy uznał za Sądem pierwszej instancji, że taki sposób dokonania podziału, który pozostawiał uczestnikowi T.M. jedynie spółdzielcze prawo do lokalu z obciążeniem go dopłatą wysokości 2.076,84 złotych stałby w sprzeczności z poczuciem sprawiedliwości i tym samym zachodzą podstawy do

zastosowania art. 5 k.c. i przy jego uwzględnieniu zachodzi możliwość modyfikacji spłat, czy dopłat.

Uczestnik Ja. R. wniósł skargę kasacyjną od postanowienia Sądu drugiej instancji. Zarzucił w niej naruszenie art. 5 k.c. w zw. z art. 212 § 2 k.c. polegające na wyłączeniu na jego podstawie z wartości majątku podlegającego podziałowi spółdzielczego prawa do lokalu przy ul. H. i w konsekwencji obciążenie skarżącego obowiązkiem dopłaty w kwocie 177.090,00 złotych podczas, gdy wysokość przysługujących mu udziałów w majątku podlegającym podziałowi wskazywała na konieczność obciążenia T.R. obowiązkiem dopłaty. Ponadto uczestnik Ja. R. zarzucił naruszenie art. 941 i 1047 k.c. polegające na uwzględnieniu w postępowaniu o dział spadku ustnego porozumienia zawartego pomiędzy W. S., J. R. oraz M. R. odnośnie darowizny na jego rzecz spółdzielczego prawa do lokalu przy ul. S.

Na tej podstawie uczestnik wniósł o uchylenie zaskarżonego orzeczenia ewntualnie także poprzedzającego go postanowienia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Przytoczony w skardze kasacyjnej art. 5, zamieszczony w części ogólnej Kodeksu cywilnego, ustanawia zakaz korzystania w określonych granicach z praw podmiotowych, wytyczony kryteriami sprzeczności ze społeczno - gospodarczym przeznaczeniem prawa lub zasadami współżycia społecznego. Wymienione klauzule generalne uzasadniają uznanie określonego działania lub zaniechania za nadużycie prawa. Z samej jego treści nie wynika, aby jego stosowanie było wyłączone w określonych stosunkach prawnych.

Pogląd ten podzielił Sąd Najwyższy między innymi w uzasadnieniu uchwały z dnia 24 stycznia 2007 r. (III CZP 117/06 OSNC 2007, nr 11, poz. 165), w której przyjął, że nie jest wyłączone stosowanie art. 5 k.c. do żądania zniesienia współwłasności nieruchomości. Wskazał w nim, że przestrzeganie zasad współżycia społecznego powinno być zatem immanentnym czynnikiem każdego zachowania się w każdej sytuacji (por. np. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 kwietnia 1962 r., 4 CO 9/62, OSNCP 1963, nr 1, poz. 7 lub uzasadnienie uchwały

składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego - zasady prawnej - z dnia 7 czerwca 1971 r., III CZP 87/70, OSNCP 1972, nr 3, poz. 42). Wprawdzie w niektórych, nielicznych wypadkach Sąd Najwyższy wyłączył stosowanie art. 5 k.c., np. w sprawach o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym lub w sprawach o ustalenie nieważności czynności prawnej (por. wyroki z dnia 22 września 1987 r., III CRN 265/87, OSNCP 1989, nr 5, poz. 80, z dnia 8 października 1965 r., I CR 265/65, OSNCP 1966, nr 7-8, poz. 123 i z dnia 10 października 2002 r., V CK 370/02, OSNP 2004, nr 2, poz. 21), a w innych dopuścił stosowanie tego przepisu tylko w sytuacjach szczególnie wyjątkowych, np. w sprawach o prawa stanu cywilnego (por. uchwała składu siedmiu sędziów - zasada prawna - z dnia 7 czerwca 1971 r., III CZP 87/70, lub wyrok z dnia 4 lutego 1985 r., IV CR 557/84, OSNCP 1985, nr 11, poz. 181), to jednak dyrektywa powszechnego respektowania zasad współżycia społecznego nie została podważona.

Kwestia możliwości zastosowania art. 5 k.c. do żądania zniesienia współwłasności nieruchomości jest rozstrzygana jednolicie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, przy czym podkreśla się, że żądanie zniesienia współwłasności można uznać za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego jedynie w wyjątkowych wypadkach. Stanowisko to wynikało nie tylko ze zobiektywizowanych reguł wyznaczających zakres stosowania art. 5 k.c., ale także z istoty współwłasności w częściach ułamkowych, która ma charakter tymczasowy (por. uchwała z dnia 20 kwietnia 1962 r., 4 CO 9/62 oraz postanowienia z dnia 3 grudnia 1966 r., III CR 301/66, OSNCP 1967, nr 12, poz. 220, z dnia 22 maja 1969 r., III CRN 202/69, OSNPG 1969, nr 12, poz. 81 lub z dnia 9 października 1981 r., III CRN 202/81, nie publ.).

Artykuł 5 k.c. znajduje zastosowanie do ochrony przed wykonywaniem przysługującego drugiej stronie prawa podmiotowego, które w ramach stosunku współwłasności w częściach ułamkowych wyraża się prawem do żądania zniesienia współwłasności i to w pierwszej kolejności przez podział rzeczy (zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 września 2011 r., I CSK 674/10, nie publ.).

W postanowieniu z dnia 25 maja 1998 r. (I CKN 684/97, nie publ.), wydanym w postępowaniu o podział majątku wspólnego, Sąd Najwyższy stwierdzając, że art. 212 § 1 k.c. w zw. z art. 46 k.r.o. oraz 1035 k.c. nie daje podstaw do zaniechania zasądzenia spłaty oraz orzeczenia o spłacie w wysokości niższej, aniżeli należna z racji udziałów przypadających stronom uznał, że tego rodzaju orzeczenie nie jest jednak wykluczone, o ile istnieją przesłanki do ustalenia, że domaganie się przez uczestnika spłaty w pełnej wysokości stanowi nadużycie prawa (art. 5 k.c.). Podobnie w uchwale z dnia 30 listopada 1974 r. - III CZP 1/74 - OSNCP z 1975 r., poz. 37. Sąd Najwyższy, określając przesłanki istotne dla wyceny wartości spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu i dopuszczalność miarkowania tej wyceny, wskazał również na dodatkową możliwość obniżania wartości należnej spłaty na podstawie art. 5 k.c.

Zarzut nadużycia prawa podmiotowego może być także podnoszony wobec wykonywania spadkowych praw podmiotowych. Pogląd ten w orzecznictwie Sądu Najwyższego znalazł swój wyraz wobec roszczeń z tytułu zachowku (wyroki Sądu Najwyższego z dnia 25 stycznia 2001 r., IV CKN 250/00, nie publ., z dnia 7 kwietnia 2004 r., nie publ., a także w uchwale z dnia 19 maja 1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981, nr 18, poz. 81).

Wszystkie podane przykłady odnoszą się jednak do wykonywania istniejącego i przysługującego stronie prawa podmiotowego. Artykuł 5 k.c. jest tak ujęty, że może być zastosowany w formie zarzutu wobec uczestników obrotu prawnego, gdy czynią ze swego prawa użytek sprzeczny ze społeczno gospodarczym *przeznaczeniem* tego prawa lub z zasadami współżycia.

Z całą mocą należy wskazać, że klauzule generalne zawarte w art. 5 k.c. nie kreują praw podmiotowych, nie mogą stanowić źródła prawa podmiotowego, a ich zastosowanie może jedynie pozbawić prawo podmiotowe ochrony przez pewien czas (zob. m. in. wyrok Sądu Najwyższego z 7 grudnia 1965 r., sygn. akt III CR 278/65, OSNCP rok 1966, nr 7, poz. 130; z dnia 8 listopada 1985 r., sygn. akt III CRN 343/85, OSNCP rok 1986, nr 10, poz. 161, chociaż w orzecznictwie Sądu Najwyższego, w szczególnych okolicznościach, dopuszcza się oddalenie powództwa ze względu na okoliczności, które mają charakter trwałe,

a tym samym dopuszcza się trwałe wyłączenie możliwości realizacji roszczenia, co prowadzi de facto do utraty prawa - zob. np. wyrok SN z 13 kwietnia 2005 r., sygn. akt IV CK 663/04, nie publ.).

Pomimo odwołania się przez Sądy do wcześniejszych ustaleń rodzinnych i chęci uwzględnienia woli osób, do których należał majątek podlegający obecnie podziałowi, niezbędne jest respektowanie zasady, że zastosowanie art. 5 k.c. nie może prowadzić do nabycia prawa podmiotowego, co w przedmiotowej sprawie oznacza, że przepis ten nie może stanowić samoistnej podstawy do nabycia przez uczestnika postępowania prawa do takiej dopłaty, która łącznie z wartością przyznanego mu spółdzielczego prawa do lokalu przekracza wartość przysługującego mu udziału w majątku podlegającym podziałowi. Z tego względu słusznie zarzuca się w skardze kasacyjnej naruszenie art. 5 k.c., przy czym - ze względu na treść art. 1035 k.c. oraz art. 46 k.r. i op. i odpowiednie stosowanie przepisów o współwłasności w częściach ułamkowych do wspólności majątku spadkowego czy też w ogólności do majątku powstałego w wyniku ustania wspólności majątkowej a nie do poszczególnych składników tych majątków - naruszenie to łączy się z treścią art. 212 § 1 k.c. przewidującego dopłaty pieniężne (a nie spłaty jak w art. 212 § 2 k.c.) dla wyrównania wartości poszczególnych udziałów w majątku podlegającemu podziałowi.

Wbrew stanowisku uczestnika wyrażonym w skardze kasacyjnej, nie doszło do naruszenia art. 941 i 1047 k.c., albowiem Sąd drugiej instancji przyjął, iż spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu przy ul. H. wchodzi do majątku podlegającego podziałowi. Wniosek ten, według tego Sądu, był konsekwencją uznania za nieważny umownego działu spadku po J.R.. Dodać też trzeba, że uwzględnienie tego prawa oznacza także uznanie, że poczynione ustalenia rodzinne w kontekście art. 941 i 1047 k.c. nie stanowiły podstawy do jego nabycia przez wnioskodawcę niezależnie od powołania do spadku. Natomiast nieuwzględnienie wartości tego prawa wynikało jedynie z błędnego, z podanych wyżej przyczyn, zastosowania art. 5 k.c.

W związku z motywami, którymi kierowały się Sądy uznając za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego żądanie rozliczenia spółdzielczego prawa do

lokalu przy ul. H. w ramach dzielonego wspólnego majątku, trzeba zwrócić uwagę, że w ramach wspólności majątku spadkowego lub majątku wspólnego, ochrona zagrożonych interesów poszczególnych osób jest możliwa między innymi przez wykorzystanie instytucji zachowku (art. 991 i nast. k.c.), zaliczanie darowizn na schedę spadkową (art. 1039 i nast. k.c.), żądanie małżonka lub jego spadkobierców ustalenia udziałów w majątku wspólnym z uwzględnieniem stopnia, w którym każdy z małżonków przyczynił się do powstania tego majątku (art. 43 § 2 k.r. i op.) albo też przez żądanie tych osób wyrównania dorobków (art. 51⁴, 51⁵ k.r. i op.). Dopiero wtedy, gdy nie jest możliwa ochrona zagrożonego interesu w inny sposób, możliwe jest zastosowanie art. 5 k.c., ale jedynie w formie zarzutu w obronie przed działaniami mieszczącymi się w treści łączącego strony stosunku prawnego.

Z tych wszystkich względów Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁵ § 1 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. uchylił zaskarżone postanowienie Sądu Okręgowego w P. i przekazał sprawę temu Sądowi do ponownego rozpoznania.

kc

jw